

„1956 után Magyarország a hideg magány országa volt.”
(Esterházy Péter)

Fél évszázada lobbant fel és hamvadt el hirtelen a magyar forradalom lángja.

Meglett ember lett, aki akkoriban született, mire a rendszerváltozásban a szabadságharcot nevének lehetett nevezni. Azóta további másfél évtized telt el. Neves írónk egy francia lapnak 2005 végén adott interjújából vettük a mottót körkérdeésünkhöz, melyben arra kértünk többeket, fogalmazzák meg, milyen lenne ma a saját számvetésük, hogyan látják most az eltelt ötven évet.

Eddig Nagy Bandó András, Bodrogi Gyula, Kaján Tibor, Szalay Károly, Kiszely István, Frenkl Róbert, Gyulai Líviusz, Tüskés Tibor és Jankovics Marcell választát közöltük.

Visky András

A megtorlás kegyelme

*hol szabadság van,
ott szabadság van*

a részletekben s a totalításban

[...]

*szabadságot világít át a röntgen
szabadság van a börtönökben*

Márton László: Bowen monológja, sötétben (részlet)

Az első történetet, amit apámról megjegyeztem, nem is történet, hanem egy finom, részletekben gazdag képleírás, amelyből nem a szavak metszödtek bele az emlékezetembe, hanem egy tiszta, bármilyen helyzetben előhívható, álmaimban is vissza-visszatérő színes fotó, az első apaképemet tehát a nagyobb testvéreim között kirobbant szenvedélyes szóváltás formálta meg előttem. A vita tárgyát annak a nem is olyan egyszerű kérdésnek a tisztázása

képezte, hogy az ismeretlen helyen, számunkra elgondolhatatlanul távol raboskodó apánk azon a titokzatos, késő őszi éjszakán, 1956-ban sírt-e nagyobbik lánya, később egész családja szeme láttára vagy sem?

Egy apa, jelesül apánk sírhat-e egyáltalán, ez itt a kérdés, nem szemenszedett gyávaság akár feltételezni is róla ezt a feminin gyöngeséget, csattantak fel fiútestvéreim, a legidősebb bátyám legkivált, aki apánk

nevét örökölte, és hiányában, miután nem sok idővel apánk elhurcolása után anyánkkal együtt mi is rabok lettünk, a névvel együtt az apaság jogát is, a legabszurdabb, jórészt teljesíthetetlen felelőségekkel együtt.

Még csak az hiányzik, kukorékolta az elsőszülött, hogy ezek a két lábon járó könnyzacskók, mármint a lányok, ezt híreszteljék apánkról, aki, akkori tudásunk szerint, örökre kilépett az életünkől, abba a sötét ismeretlenbe, amelyet később az iskolában történelemnek neveztek, sőt történelmi szükségszerűségnek, és az egyetemes Igazság kérlelhetetlen megvilágítójának, beigazolásának is egyzersmind.

A történet szerint nagyobbik nővérem kora hajnalban arra ébredt, hogy apánk dolgozószobájából fény és rádiórecsegéssel keveredő harci zajok, néha meg a Himnusz és a Szózat futamai szűrődnek ki. Amikor benyitott, a következő kép tárult elé: apánk az íróasztalára borulva sír, bizony zokog, mint egy gyermek. Jobb keze, az a gyönyörű kézfej a detektoros rádió hangoló szabályozóján nyugszik, olykor meg-megrebben, és ilyenkor pillanatokra tisztábban hallhatni az adást.

Azon a napon világvevő rádióink csak arra az időre hallgatott el, amíg az istentiszteleten voltunk – vasárnap történt mindez, hát persze, november 4-én –, különböző adókon vadászta apánk a legfrissebb híreket, a Szabad Kossuth Rádió ugyanis még a közös reggeli előtt elnémult.

Nem hiszem, legalábbis nem emlékszem, hogy a vitázó felek valamiféle, mindkét fél számára méltósággal vállalható konszenzusra jutottak volna, előttem azonban a forradalom a rádióban mindegyre elnémuló világgal, a jeleket, fogható üzeneteket kereső hibátlan kézfejjel és a síró férfiú-

val, evvel a lélek vetítívásznán megőrzött, mély tónusú fotóval azonos.

Mire világra jövök, nekem már a példátlanul pontos, gyermekekre is alanyi jogon kijutó retorzió jut, de nem pusztán hallott és továbbadható történetek formájában, hanem valószínűs, személyemre szabott tapasztalatként, amelyet a Belügyminisztérium által kibocsátott 15539/3.07.1959-es számot viselő határozat, ha jól meg gondolom, végtére is szellemesen kodifikál: az ítélet értelmében alighogy világra jöttem, egy horthysta szervezetben fejtettem ki a forradalomban kicsúcsosodó szubverzív tevékenységet, amiért is meghatározatlan időre a kies román gulagot jelölik ki lakhelyemül.

A keleti pusztító pusztasághoz kényszerítő meghatározatlan idő az örökkévalósággal rokon, az örökkévalóság pedig az embertől visszavehetetlen szabadság rejtőzködő, de olykor élesen, egy egész várost, Budapestet, országot, Magyarországot, kontinenst, Európát, világot lángba borító felvillanó arca, nem kétséges.

Aki fogolyként születik a világra egy levert, de soha el nem vesztett forradalom téridejében, annak nem kell félnie a retorzió rettenetes kegyelméről beszélni. Beleszületni a megtorlásba azt jelenti, hogy, mire saját gondolható gondolatom volna, mire az emberi szót megformálnám, sorssal eldőlt: sorstalanul váltam a legszabadabbá. Anyámat, ezt a törékeny és megtörhetetlen pesti nőt a szabadság anyyala, ki más, üdvözölhette azon a szép, szerelmes nyári éjszakán: ne félj méhedbe fogadni a hetediket, áldott vagy te az asszonyok között.

A szabadság anyyálánál nincs iszonyúbb égi hírnök. Mialatt hozzánk beszél, kezében majd a szívet mindenképpen átjáró éles tört villogtat, annak

jelül, hogy az emberi mivolt legbensőbb lényegének nincs alternatívája.

Az én '56-om?

Nem, nekem nincs '56-om, 1956 semmiképpen sem az én tulajdonom.

Én lettem 1956-é, mindenestül, fogantatásom pillanatában.

Nem áll módomban a megtorlást, a megbélyegzettséget, a hátratételt mindközönségesen szenvedésként fölfogni, hiszen az alternatíva nélküli szabadság öröksége a félelmetes csil-

lagos ég alatt nem összemérhető semmivel. Nincsenek érdemeim: örökbe fogadott egy, még a születésem előtt föllángolt forradalom. Semmit sem hagyhatok örökül a mellettem álló, nevemet viselő elsőszülött fiúnak, a harmadik nemzedéknek, semmit, hanem csak a legtöbbet.

Ahol szabadság van, ott szabadság van.

Isten humorával összemérhető humora nincs senkinek.

Csák Gyula

Hosszú út pora

1. Huszonhat éves voltam, amikor életemben először külföldre utazhattam. Bulgáriába mentem két hétre. A magyar írószövetségtől kapott ajándékút volt ez, parola, vállon veregetés megjelent írásaim elismeréseként.

Indulásom dátuma 1956. október tizenötödike volt. Utólag jelképesnek is tekinthetem, hogy sűrű gomolyfelhők fölé emelkedett velem a repülőgép, amiként fekete felhők gyülekeztek hazám társadalmi egén is. Ennek a készülő társadalmi viharak az előszele nem keltett bennem akkor félelmet, mert nem pusztító, hanem tisztító vihart reméltem, sokadmagammal. Viharváró lelkesült-ségünk egy rossz közállapot jobbra fordítását célozta.

Szerény munkahelyemen, a Szabad Föld című, parasztoknak szóló hetilap szerkesztőségén belül én is mondtam és írtam a magamét a változtatás *vélt* szolgálatában. Igen, ötven esztendő elmúltával be kell ismernem, hogy nem volt minden úgy igaz, ahogyan állítottuk azoknak a daliás időknek a szónokai-ként számosan. Megesett, hogy azok módján beszélünk, akik nem eléggé értik, hogy a beszédhez csak igen kevés ész kell. Makacsul az igazat képviseltük, de nem tudtuk pontosan, mi az *igazi* igaz. Akkor azt sem tudtam, hogy a valódi író nem tintába, hanem értelemben mártja a pennáját.

2. Otthoni rangomat messze meghaladó ceremóniákkal fogadtak Szófiában. Nagy autóba ültettek, s olyan programot állítottak össze számomra, akár egy valóságos államférfinak. Iménti néhány megjegyzésemmel már érzékeltettem, hogy szigorú szemmel tekintek vissza önmagamra, de azért nem voltam akkora bunkó, akinek a talajvíz az agyáig ér: hamar felfogtam, hogy a fokozott érdeklődés nem személyemre, hanem a közvetítésemmel elérhető tájékozódásra irányul. Léteztek ugyan források, ahonnan az ottani értelmiségiek és közéleti emberek ismereteket gyűjthettek, de azok hivatalosak és szűkszávuak voltak, belőlem viszont ömlött a virágos szó.

Egy jó megfigyelés szerint az igazság ismerete nélkül hazudni sem lehet róla. Amint jeleztem, homályos képem volt az akkori magyar valóságról, így helyzetábrázolásom a fél hazugság és fél igazság keveréke lett. Az a másik bölcselem enyhíthette bulgáriai közszereplésemet, amely úgy szól, hogy a tudatlanság egyenlő az ártatlansággal. Ez tökéletesen igaz volt esetemben, ugyanakkor az is tény, hogy igen fertőzötté lettem itthon a Sztálin halálát követően elterjedt és revizionistának mondott nézetektől, s ez érzékelhető rosszszallást váltott ki alkalmi hallgatóságból. Engem viszont a Bulgáriában mindenfelé tapasztalható őszinte naivitás, majdnem gyermeteség hökkentett meg. A világról való gondolkodásnak olyan óvodásan szocialista változatával szembesülhettem, amely persze korábban Magyarországon is uralkodó volt, de már kilúgozódott az emlékezetemből. Mindenesetre: akkor, ott, erősödött bennem a meggyőződés, hogy jó irányban változik nálunk az élet.

3. Az érkezésem utáni harmadik napon országjárásra indultunk. Gyönyörű tájakon haladva – Szófiából Burgaszba mentünk, vagyis majdnem vízszintesen átszeltük Bulgáriát. Életemben először láttam tengert, s érthetően megilletődve bámultam az autóból, amint a part mentén Várna felé közeledtünk.

Az úgynevezett Sipka-szorosban, a Balkán-hegység egyik csúcsán időztünk, amikor tolmácsom – idős asszony, aki a háború előtti években diplomata férjével Budapesten élt – félrevont, és riadt arccal mutatta Bulgária központi lapjának utolsó oldalát. A sporthírek csokrába bújtatva arról tudósított néhány sor, hogy a magyar fővárosban ellenforradalmi felkelés tört ki, amit azonban a szovjet csapatok levertek. Október 27-ét írtunk ekkor.

Bulgáriába érkezésem első pillanatától én adtam tájékoztatást aggódó és izgatott hallgatóimnak arról, hogy mi történik Magyarországon – mostantól viszont én szerettem volna kapni! Jól ismertem ugyanis a szocialista sajtóviszonyokat ahhoz, hogy feltételezzem: a hír nem igaz, vagy nem így igaz. Azok a közállapotok, amelyeket én közel két héttel korábban otthon hagytam, forrongóak meg harsányak voltak, de semmi nem utalt véres esemény kirobbanására. Méghozzá akkora méretűre, amit a szovjet hadsereg beavatkozása fojt el... Ámde ha ez mégis bekövetkezett, akkor miért eldugott hírecske egy szocialista testvérország vezető lapjában?

Azt kértem kísérőimtől, hogy azonnal induljunk vissza Szófiába. Azzal indokoltam a további szép utak elhárítását, hogy már csak pár napom van hátra a vendégszereplésből, és néhány fontos ügyet el kell intéznem hazautazás előtt.

Szófiában legelőbb a Magyar Intézetbe mentem, ahol régi ismerősöm dolgozott, de nem találkozhattam vele, mert három nappal korábban bezárták az intézetet azon a címen, hogy tatarozzák. A magyar követség telefonja állandóan foglaltat jelzett. A Bolgár Írészövetség vezetői nyájasak voltak, de csak annyival bővítették tudásomat, hogy nem egészen szűnt még meg Budapesten a fegyverpogás, és nem lehet jósolni, hogy miként alakul az általános politikai helyzet. Ajánlották, hogy maradjak Bulgáriában, de hát ez volt, amit a legkevésbé akartam. Egy pillanatra ugyan elképzeltem a maradást, de rögtön el is riadtam, hiszen mit kezdek itt írói törekvéseimmel – nyelvtudás nélkül? Azonkívül mit kezdenek majd velem a most nyájas vendéglátók, akik előtt magam tettem ismertté, hogy a magyarországi téveszmék híve vagyok?! És ha igaz, hogy Magyarországon felkelt a nép a szovjet elnyomás ellen, ha vérét ontva tiltakozik

az ellen, hogy brutális erőszakkal alázzák egy hajdan szépnek látszó, de a gyakorlatban eltorzított eszme jármába – akkor ezerszeresen otthon a helyem! Romantikával keveredett, valós lelkesültség hevített. Ott akartam lenni a „jobb szocializmus” bölcsőjének faragásánál és ringatásánál.

4. Hazafelé vonaton utaztam, Jugoszlávián át. Ezt már Budapesten így terveztem. Annyira megenyhült a korábbi feszültség, hogy akadálytalanul vásárolhattam vonatjegyet. Roppant kíváncsi voltam, hogy milyennek láthatom testközelből a nemrég még mindent átható gyűlölettel elátkozott „láncos kutya” birodalmát, az imperializmus börtönét, amelyet az árulás, az erkölcstelenség, a kegyetlenség mintaképe, Tito marsall kommandírozott.

Amikor a bolgár–jugoszláv határhoz érkeztem, azonnal megérintett egy figyelemre érdemes jelenség: a jugoszláv határőrök egyenruhája nem utánozta a szovjet mintát, mint ahogy például a magyar fegyveres testületeké. És nemcsak a ruha volt más, hanem a benne lévő ember is. Könnyedek, lazák, intelligensek voltak, szemben a mi fegyvereseinkről alakult marcona képpel. Az sugárzott rólok, hogy szabadok, amiként az őket befolyásoló nyugati világ nepei.

Mostani eszemmel ítélkezve ugyanolyan badarságnak látom ezt a hódolatteljes „beajulást”, mint – mondjuk – a sztálini örökséget őrző bulgáriai gondolkodás és viselkedés leminősítését. Rám is vonatkozott az általános igazság, amely szerint az emberek többsége elhiszi azt, amit sokszor ismételnék neki, miközben hallgatnak az ellenkezőjéről.

Kora ifjúságom idején, amikor szerelmes lettem a szocializmusba, fel sem merült bennem, hogy ennek az eszmének az ellentételeit firtassam. Nevelőim is hangoztatták persze, hogy nem is létezik ellentétel, ezt ők már tudják, s ha elég szilárdok leszek szocialista hitemben, magam is rájövök majd erre. Egyelőre figyeljek és tanuljak, s fogadjam el, amiről a már tudók igyekeznek meggyőzni! Ez önmagában hordja jutalmát, mert boldoggá is tesz. Az igazi boldogság ugyanis nem annyira a tudás birtoklásában van, hanem a tudás megszerzéséért folyó küzdelemben rejlik. Sőt: a boldogsághoz nem annyira tudás kell, mint egyfajta meggyőződés.

Mindez ugyebár a gondolatszabadság, a szellemi választás jogának teljes és aljas tilalma. Aki ennek jegyében él, az akaratlanul torzult személyiséggé lesz. Velem is ez történt. S az ilyen módon meggyőzött ember másról is meggyőzhető, akár a tegnapi hit ellenkezőjéről. A lényeg, hogy legyen szilárd meggyőződése. Ma már tudom, hogy akinek nagyon szilárd meggyőződése van, az könnyen üldözőjévé válik más meggyőzéseknek. Az üldözők pedig félelmeiket gerjesztenek. Nem tudják, hogy a félelemtől előbb-utóbb nekik is félni kell.

Az, hogy idők folyamán mindinkább tisztult a látásom a fentieket illetően, hozzásegített, hogy csökkentsem ostobaságaim elkövetését. Azt is mondhatom hát, hogy az értelmi haladás nem egyéb, mint az ostobaságok létszámának csökkenése. (Boldoggá persze ettől sem lettem!)

5. Az elmúlt évtizedek bizonyítják, hogy vaskos tévedés volt a jugoszláv határőrök hagymázás túlértékelése. Kellemes benyomásaim igazság szerint már ott menten mérséklődtek, amikor laza mozdulattal és mosolyogva ugyan, de zsebre vágta útlevelemet és magyarázat nélkül távoztak. Nem értettem eljárásukat, de nem is nyugtalanodtam nagyon, mivel a kezdeti jelek alapján bizalmam volt irántuk. Azonkívül robogott velem a vonat Belgrád felé, robogtam hazafelé.

Belgrádba érve ismét megjelentek a határőrök, és intettek, hogy kövessem őket. Az állomás egyik irodájába mentünk, ahol magyarul beszélő illetékes vizsgálta meg okmányomat. Közölte, hogy két lehetőség közül választhatok: vagy itt maradok saját költségemre és hetenként jelentkezem a rendőrségen, ahol bemutatom ideiglenes tartózkodási engedélyemet, vagy tovább utazok, hiszen érvényes vonatjegyem van, de Magyarországra nem léphetek át, mert a jugoszláv oldalon lezárták a határt. A Magyarországról tömegesen érkezőket átengedik ugyan, de táborokba zárják őket, amíg más döntés nem változtat sorsukon.

Természetesen az első lehetőséget választottam. Riasztott a beigért lágerélet, vonzott viszont Belgrád jelképes birtokba vétele. Azt hazudtam, hogy rokonaim élnek a városban, akik vállalják majd anyagi gondjaim megoldását.

Kisétálva az állomásról az a váratlan felismerés szakadt rám, hogy most aztán olyan szabad vagyok, amilyen még soha! Igaz, egyúttal hazátlan is vagyok, ám azzal a homályos vigasszal bátorítottam magam, hogy ott a haza, ahol a szabadság. Ezzel együtt merő bizonytalanság volt jelenem is, jövőm is, de megidéződött emlékezetemben a nagyapám, aki marhahajcsárként Belgrádba is, Torinóba is elvándorolt a Hortobágyról és többször hangoztatta, hogy megannyi tapasztalata szerint a bizonytalanság igenis lehet olykor a bizonyosság anyja... Hátha nekem is szül majd bizonyosságot mostani bizonytalanságom!

6. Ösztönöm a város közepébe vezetett. Az akkori, sivár Budapesthez képest egymást érték a reklámoktól cifra üzletek, vendéglők, eszpresszók, sőt: az Amerikából importként érkező gyorsétkezdék. Bemérészkedtem egy ilyenbe, s nagyon szerény összegű, hivatalosan váltott valutámból elköltöttem valamennyit.

Céltalanul sétálva, báméskodva egyszer csak ismerős arcokat vettem észre egy kávéházi kirakat üvege mögött. Pontosabban az üveglak mögül kezdtek hevesen integetni ismerősök, akikben az akkori központi magyar vicclap, a Ludas Matyi két vezetőjét fedeztem fel, Gádor Bélát és Toncz Tibort. A közöttünk lévő nagy korkülönbség meg rangkülönbség miatt felszínes volt otthoni ismeretségünk, de Belgrádban mindhárman egy darab Magyarországot jelentettünk egymásnak, ezért kölcsönösen örvendeztünk, miután bementem. Egymás szavába vágva kezdtek az otthoni helyzetről faggatni, de mihamar kiderült, hogy ők sokkal többet tudhatnak nálam. Én a világ másik végéről jöttem, nekik viszont egyszerű volt hiteles híreket szerezni újságokból, rádióból s a tilosnak mondott beutazás ellenére is érkező magyaroktól. Rádadásul mindkettőjüknek jugoszláv testvérlapjuk hivatalos vendégei lévén, számos extra hírforrás is rendelkezésükre állt.

Amit a magyar helyzetről előadtak, egyszerre volt riasztó és lelkesítő, ezt mindhárman egyformán ítéltük meg. Azonosan vélekedtünk személyes gondjainkról is. Nekik ugyan még volt két vendégüket a vele járó teljes ellátással, napidíjjal, de mi lesz két hét múltán? És énvelem mi lesz, akár már holnap? Nyúltak tárcájukért és előhalásztak néhány bankót, amit némi pironkodás után elfogadtam azzal, hogy majd megadom otthon – ha lesz még valaha otthon...

Gádor és Toncz barátjaként ült asztalunkhoz az általam akkor csak hírből ismert sakknagymester: Szabó László. Moszkvai versenyről érkezett s belgrádi szereplések után bécsi programok várták. Éppen akkor lépett hozzánk, amikor az én anyagi helyzetem volt terítéken, s ajánlotta, hogy nevezek be aznap esti szimultán mérkőzésére. Mondtam, hogy nagyon kicsi a saktudásom, de le-

intett, és Gádorral meg Tonczcal együtt meghívott az esti rendezvényre, ahol engem beültetett ellenfelei közé. A terem nézőközönsége hörgött és tapsolt, amikor huszonkilenc sakkozót megvert, ellenem viszont feladta a mérkőzést. Ez nemcsak dicsőséget jelentett számomra, hanem jókora summát is. Azután pedig sok bajt, mert híre ment csillogó sakk tudásomnak, s alig tudtam elhárítani a mérkőzésekre szóló meghívásokat.

Máskülönben az említetteken kívül sok más magyar is volt akkor Belgrádban, azok között is leltem ismerőst, akik révén további ismeretségeket köthettem. Jó néhányan rokonlátogatásra jöttek, valamilyen versenyre pedig odaérkezett az egész magyar válogatott vízilabdacsapat, s a játékosok egyike hajdani iskolatársam volt. Nemcsak a sportuszodában, de általában az élet vizében is jó úszó volt; az ő segítségével sikerült anyagi ügyeimet hosszabb távra rendezni.

Minthogy nem hagyatkozhattam bizonytalan alkalmi kölcsönökre, áruba bocsátottam itthoni munkahelyemről az utazásom idejére kapott fényképezőgépet. Ezt volt iskolatársam ajánlotta, s vállalta a kereskedelmi ügylet bonyolítását is. Nyilván értett a fényképezőgépekhez és tudta, hogy a nálam lévő még a belgrádi félkapitalista piacon is ritkaság. Jó áron adott hát rajta túl, s az árán kívül az a közlése képesített el, hogy nem vette ki belőle a filmet, mert nem is volt benne. Fejemhez kaptam, hogy persze! Hiszen korábban már kivettem! Holott az volt az igazság, hogy soha nem is tettem bele filmet. Lapunk fotósa sem tett bele, mielőtt átadta nekem, nyilván feltételezve, hogy ennyit csak rám bízhat. Tudta ugyan, hogy nem értek a kezeléséhez, ezért az elemi tennivalókról ejtett pár szót, azután ezzel a tudással felfegyverkezve fényképeztem végig Bulgáriát, felírva mindazok nevét és címét, akiket lencsevégre kaptam. Olyanokká lettek a noteszomba írt betűk, akárha szélbe írtam volna őket.

Annyi pénzt kaptam a fényképezőgépért, hogy vékony ballonom helyett meleg átmeneti kabátot vehettem a hirtelen hidegre fordult november eleji szél ellen. Arra is futotta, hogy meghívtam iskolatársamat egy általa ajánlott éjszakai mulatóba, ahol úgy berúgtam, hogy előbb sajnálni, majd utálni kezdtem magam. Pár száz kilométerre tőlem vérüket ontják emberek olyan célokért, amelyeket magam is vallok, én meg parazita módján terpeszkedem itt ahelyett, hogy hazafelé törekednék bármi áron. Ott, ahol átélhettem az örökkön vágyott egyéni szabadság mámorát, hirtelen félni kezdtem ettől a szabadságtól. Önmagamát féltettem. Korábban úgy tekintettem önmagamra, mint aki tudja, hogy hosszú távon legjobb befektetés a jóság és aszerint is él, most pedig, amikor saját személyiségem lehettem, amikor nem hivatkozhatok arra, hogy zsarnokság nyomása alatt élek, most elfelejtem, hogy nem az a jó ember, aki jól cselekszik, hanem aki nem tud rosszat cselekedni! Védtelennek bizonyulok ez ellen a szabad világ ellen, és törvényei nyomán előbb-utóbb sertéssé változom, amely akkor is vályúba dugja az orrát, ha már degeszre falta magát. Homályos mentő gondolatként merült fel bennem, hogy egyfolytában szidjuk Ézsaut, amiért eladta elsőszülöttségi jogát egy tál lencséért, holott hátha nagyon éhes volt?

7. Mindaz, amit belgrádi tette-vetteimről előadtam, összesen három nap alatt zajlott. A mulatóban átélt búbanatom elszállott, s a kijózanodás után újra teszteltem tudómet a szabadság levegőjével. Az a gondolat fészkelte az agyamba magát, hogy nemcsak a térben, hanem az időben is vannak sivatagok, s ehhez a mozgalmas három naphoz képest időbeli sivatag volt otthoni életem túlnyomó

része. Szinte csoda volt ez a három nap. Soha nem hittem a csodákban, most mégis azzal a feltevessel játszottam, hogy – talán – egyik legnagyobb csoda az a képességünk, amely lehetőséggé teszi, hogy hinni tudunk a csodákban.

Az eltelt három nap után jött a negyedik, vagyis november negyediké, s felrobbant a belgrádi magyarok világa. A következő két napon szétspriccelt az összetartozó kompániák mindenike. A többség: neki a nagyvilágnak! Vitte a hazáját a sokaság a cipője talpán. Akik ezt restelkedve tették, azzal védekeztek, hogy a haza nem az, ahonnan elindulunk, hanem ahová megérkezünk. Visszatérni különben is egyenlő azzal, hogy behódolunk az ellenségnek, márpedig az ellenséghez nem ér fel sem hódolat, sem könyörgés. Többször felmerült bennem, hogy hazatérés helyett nekem is másfelé kellene mennem. Fiatal vagyok, s lám, három nap elég volt, hogy akár helybeli jövő építésébe kezdhettem volna – mire vihetném a világ még boldogabb tájain?!

Gádor és Toncz összevesztek. „Meleg tengert akarnak az oroszok! Meleg tengert akarnak az oroszok! Holnap ide is bejönnek!” – harsogta Toncz, de semmit nem tett, hogy szedje a sátorfáját. Vagy öreg volt és félt az idegen holnaptól, vagy várták itthon. Gádort is kétségbe ejtette az orosz ellentámadás, félóránként próbált feleségének telefonálni, valamint intézkedéseket követelt a hazaszállításunkra – a sajtójára mindenképpen, mert ő alighanem egyetértéssel fogadta a váratlan magyarországi fordulatot.

Magam teljes tanácstalanságban voltam sorsomat illetően. Olyan csönd lett hirtelen bennem, hogy hallottam a saját fületemet. Hol az a gondolat hozott izgalmomba, hogy csak a gyáva ül az anyja szoknyáján, csak az nem bátor, aki fél a kudarcától, máskor egy valaha tudatomba tapadt Shakespeare-idézetet motyogtam: „Ha százszor számkivet magából Anglia / Akkor is maradok halálig hű fia!”

Valójában azonban nem igazán vonzott az efféle hazafias romantika. Akkor már bőven voltak személyes tapasztalataim is arról, hogy hazaszeretetről gyakran hazaárulók prédikálnak. Hiába nagyra nézők tehát a szavak, ha sárban fuldokolnak a tettek. Ámde emésztett az a másik feltevés is, hogy mi lesz akkor, ha világgá szaladok, de önbizalmam ellenére sem ütöm meg a főnyereményt? Azt is tapasztalatból tudtam, hogy a nyomorúság tisztességes emberekből is tud gazembert formálni. Nem legjobb-e, ha ráfekszem a hullámok hátára és hagyom, hogy tetszése szerint libegtessen az élet úgynevezett tengere?

Kávéházi törzsasztalunk mellett naponta láttam egy magányos öregurat. Most, hogy én is többnyire magányosan ücsörögtem, áthajolt hozzám és asztalához hívott. Hibátlan magyarsággal előadta, hogy ő bécsi lakos, és csak azért jött Jugoszláviába, hogy elintézzon egy hagyatéki ügyet. Jómódú ember, nem lenne erre szüksége, de miért hagyja a kommunistáknak azt, ami az övé? Vegyem ugyanis tudomásul, hogy hiába áll szemben Tito az oroszokkal, valójában velük egykutyá. Véletlenül belehallgatott néha a beszélgetésünkbe, őszinte szánalmat meg rokonszenvet érez irántam, ezért felajánlja, hogy bécsi cégénél messze jobb egzisztenciát biztosít számomra, mint amit valaha elérhetek Magyarországon.

Megértéssel vette tudomásul, hogy egy napi gondolkodási időt kérek.

Másnap igent mondtam. Megadta egy magyarul tudó ügyvéd címét, aki majd tudni fog rólam és intézkedik Bécsbe településem ügyében.

Rákövetkező napon viszont mégis nemet mondtam, amit nem értett és látható bosszúsággal vett tudomásul. Nem értette, hogy a plebejus göggyét ébresztette

fel bennem a tegnaptól eltérő, az alá-fölrendeltségi viszonyban a fent lévő ember hangnemét használva. A szocialistának nevezett emberi-társadalmi képződményben kiszolgáltatott, megzsarolt ember voltam, ami ellen éppen az októberi kísérlettel akart szembeszállni Magyarország megalázottságot érző, jobbat akaró része, ámde jókora különbség van aközött, hogy engem egy általam is elfogadott eszme jegyében ér méltánytalanság, és aközött, hogy kisgyerekkorom orosz emlékeit idéző, úgynevezett úri dölyf használ a lábtörlőjének.

8. Gádor Béla fogcsikorgató erőfeszítései nyomán sikerült hazaszöknünk november végén. Még akkor is erős volt az ellenőrzés a határ jugoszláv oldalán, de az ott élő magyarok és szerbek megadták a titkos támogatást. Belebújtattak egy tehervagonba, s egy mozdonyal átlöktek bennünket Kelebiára.

Ott aztán már én ügyeskedtem. Olyan katonákra bukkantam egy ivóban, akik élelmiszert gyűjtöttek az éhező pestieknek, s némi pálinka meg pár doboz cigaretta ellenében fölengedtek krumplival, káposztával megrakott, óriási teherautójuk tetejére, és Pestig hoztak bennünket. Gádor is, Toncz is meghalt már, így egyedül őrzöm sírásunk emlékét, azt, amikor a szétrombolt fővárosba érkeztünk.

Testvérgyűlölet és bosszúvágy tombolt a romokon, mint megannyiszor a magyarság történetében.

Mint megannyiszor, mind a mai napig. Mindazonáltal mégsem foglalható össze egy csak igenlő vagy csak tagadó jelzővel a meghalt idő. Nem is hal meg az idő, mert miután koporsóba tettük, koszorúkkal borítottuk, a sírban is örökön változik. És ez a változás a mi tudásunkat is módosítja. Akárhányszor leporoljuk, akárhányszor exhumáljuk, megannyi új részletét fedezhetjük fel.

Az Életre

Beszélgetés Hoppál Mihállyal

– 1956. október 23. Mindenki máshol, máshogyan élte meg ezt az őszi napot. Hoppál Mihály hol töltötte ezeket az órákat?

– Akkoriban én elsőéves sárospataki diák voltam. Huszonharmadikán az egész iskola együtt kivonult a főutcára. Ahogy meneteltünk közösen, egyszer csak arra lettünk figyelmesek, hogy a pártházról néhány ember levette a vörös csillagot. Az ötágú égítést vörös üveggel volt bevonva, és ahogy hátulról megvilágították, úgy fénylett a hatalmas csillag, hogy messziről lehetett látni. Annak a háznak, ahonnan leverték a csillagot, az az egyik érdekessége, hogy Petőfi egy ízben, mikor Patakon járt, abban a házban lakott.

– A csillag leverése mellett még mi jut eszébe '56-ról?

– Sárospatakon nem zajlottak olyan jelentőségű események, mint a fővárosban. Ott sokkal nyugodtabban, zavartalanabban folytak a napok, de még egy történetre tisztán emlékszem. Ez inkább huszonharmadika után pár nappal vagy egy héttel történhetett: megjelent a városban két orosz tank. A tankok békésen haladtak a Kossuth utcán, nem alakult ki semmiféle harci esemény,

sem felfordulás. Azóta az osztálytársaimmal párévente összejárunk, és közösen megegyeztünk: a legharcosabb tettünk az volt, hogy az oroszkönyveket íziben elégettük. Ez ötven évvel ezelőtt egy komoly dolognak számított, bármilyen következménnyel számolhattunk volna...

– *Hogyan értesültek a pesti megmozdulásról Sárospatakon?*

– Két forrásból is. Egyrészt folyamatosan hallgattuk először az Amerika hangját, majd a Szabad Európa Rádiót, másrészt édesapám orvos, ő még november 4-e előtt hazaérkezett hozzánk, s tőle értesültünk a pesti eseményekről. Apám Budapesten egy továbbképzésen vett részt a Róbert Károly katonai kórházban, ahova elsőként szállították az orosz sebesülteket. Minden új beteget kikérdeztek, s kiderült, hogy ők már két héttel az események előtt bevonuló elindultak Magyarország felé. Ahhoz, hogy az oroszok ideérjenek november 4-re, már a huszonharmadikai események előtt jóval korábban el kellett indulniuk a kaszárnyákból, a Szovjetunióból. A legszégyenteljesebb esemény az, hogy szerintem Amerika koncként dobott oda minket a szovjeteknek.

– *Mit nyújtott a pataki légkör, milyen útravalót adott önnek és a többi diáknak?*

– A patakiságnak a mai napig az a lényege, hogy egyfajta hazafias szellemet sugárzott már a tanítás maga, az anyagkiválasztás, illetve azok a könyv nélkül megtanulandó szövegek és idézetek, melyeket „íziben be kellett húznunk”, ahogy a magyartanárunk fogalmazott annak idején. A *Toldi* első énekét kellett kívülről felmondanunk, ezenkívül a 12 pontot, amelyben szerepel az unió Erdéllyel és a szabad sajtó – ezeknek a megtanulása mind-mind forradalmi újdonságnak számított abban az időben. A szövegek felmondása kollektív emlékezetet és nemzettudatot építő tett volt. Az az intellektuális és kulturális légkör, ami Patakot uralta, pontosan egybevág az '56-os magyar forradalom egyik legfontosabb tulajdonságával; mi nem akartunk bosszút állni, hanem békésen megpróbáltunk valamit tovább építeni, illetve elkezdni az igazi építést abban a pillanatban, ahogy erre lehetőség nyílik. Tisztában kell lenni azzal is, hogy a világot rázta meg ez a forradalom; egy népet fogott össze az igazságért, a függetlenségért való küzdelem. Az 1848-as forradalom ugyanezért tört ki, és arról még Marx is megemlékezett, hogy egy példaértékű dolog volt Európa történetében. Úgy látszik, nekünk, magyaroknak egy ilyen szerepünk is van a világban, hogy mi időről időre megmutassuk: nem hagyjuk magunkat!

– *Az elmúlt ötven évet hogy élte meg, ön szerint milyen változások, milyen eredmények születtek a forradalom utóhatásaként?*

– A '89-es rendszerváltásnak és az Antall-kormánynak az volt az egyik nagy hibája, hogy nem volt keményebb, nem volt lényegre törő. Pont Antall József fogalmazott így: „Tetszettek volna forradalmat csinálni!” Nem csináltunk forradalmat, így ott tartunk, mintha semmit sem csináltunk volna. A pataki szellem ezért is nagyon fontos, mert sokkal lényegesebb az, hogy építsünk valamit, semmint hogy romboljunk. Hozzá kell tennem, az is a világ szégyene, hogy most azok fogják ünnepelni '56-ot hivatalos személyekként, akik annak idején nem a forradalom oldalán álltak... Ahogy egy Nyugatra szakadt magyar költő mondta: még azt is megérhetjük, hogy „Ábel sírja fölött Káin mond beszédet”.

Gáborjáni Szabó Orsolya